

עת להתעשת

הרקמה הכלכלית-חברתית שעליה מבוסס חוסנה הבטחוני של מדינת ישראל הולכת ומתפוררת באופן עקבי במהלך כשלושה עשורים. מדובר בסכנה מיידית ומוחשית המאיימת על עתידה של המדינה.

מאת דן בן-דוד

במהלך 50 שנותיה הראשונות של מדינת ישראל, לא היה ספק מהו האיום המיידית והמוחשי העומד מולנו. ההקבלות שעושים רבים היום בין אירועי השנה האחרונה לבין תקופת תשי"ח אינן מצביעות על כך שתחושת האיום מבחוץ עומדת לפנות את המקום המרכזי בסדר היום הלאומי שלנו.

אבל בינתיים, לאט לאט, מבלי שנבחין במלוא השלכותיהן, החלו להתפתח בארץ מספר מגמות כלכליות-חברתיות המכרסמות בהדרגה ובעקביות רבת שנים ברקמות הבסיסיות ביותר של החברה והמשק. מדינת ישראל ניצבת מול פערים כלכליים גדולים וגדלים, שיעורי אבטלה גבוהים והולכים, ושיעורי צמיחה נמוכים בקני-מידה בינלאומיים. מדובר במגמות חמורות אשר אורכן נמדד לא בשנים בודדות אלא בעשורים. תהליך הגלובליזציה המתמשך טומן בחובו הזדמנויות רבות למדינה ולחברה בארץ, אך גם משוכות לא מבוטלות אם ישראל לא תיערך לעתיד בהתאם.

כותרות רועשות על אבטלה, עוני, אי-שוויון ומיתון אינן בהכרח משקפות הפנמה ציבורית של חומרת המצב, במיוחד אצל עם הרגיל להתבטא במלוא מגוון הדציבלים בכל נושא וללא וויסות העוצמה על פי מידת החומרה. כאשר כבר מתקיים שיח ציבורי על הסוגיות הבווערות בתחום הכלכלי-חברתי, הוא מתמקד לרב בהיבטים בולטים הדורשים התייחסות מיידית – מספר המובטלים היום, תחולת העוני היום, והצמיחה הנמוכה ברבעון הנוכחי, או לכל היותר בשנה שנתיים האחרונות. אין כל רע באיתור וכיובי שריפות. נהפוך הוא. אך ביער שבוער לעתים תכופות, חייבים גם להבין מהם מקורות האש ובאיזו פעולות מנע ניתן לנקוט כדי להקטין את מימדי הנזק.

אין ספק כי התהפוכות הרבות ומטר האירועים שאיננו פוסק לרגע מקשים עלינו לאסוף ולקבץ את מכול המידע שאליו אנו חשופים ביום יום הישראלי. איזה נתונים מצביעים על היקפן המלא של הבעיות הכלכליות-חברתיות ואיזה נתונים משקפים רק את הסימפטומים, חשובים ככל שיהיו? נהוג לומר כי מרוב עצים, לא ניתן לראות את היער. בארץ, ניתן להוסיף כי קשה לפעמים גם לראות את העצים כאשר מתחוללות סופות בלתי פוסקות.

יחד עם זאת, ולמרות הכל, הגיע העת להתעשת. לא פחות מעתידו של הבית השלישי עומד על כף המאזניים. והעתיד שעליו מדובר אינו נמצא באופק הרחוק אלא על מפתנו של דור ילדינו. החשש אינו מהגברת עוצמתם של אויבינו אלא מהחלשת עוצמתם של ילדינו – על ידנו. המרקם הכלכלי-חברתי שאנו מייצרים להם היום יקבע את יכולתם להתמודד בטחונית מול אויבים וכלכלית מול מתחרים בעתיד.

מטרתי לפרוס כאן מספר עובדות באופן הצגה שאינו מקובל – עדיין – בארץ. מזה שלוש שנים, אני מנסה בכל דרך אפשרית לשנות את הדרך בה הציבור וקובעי המדיניות בישראל בוחנים את המציאות הכלכלית-חברתית שבה אנו חיים ושאותה אנו מעצבים לדורות הבאים. לפני כשנה וחצי, הוקם צוות של כלכלנים וסוציולוגים שהתבקש על ידי ראש הממשלה דאז, אהוד ברק, ומנכ"ל משרדו, יוסי קוצ'יק, להכין סדר יום לעדיפויות לאומיות בתחום הכלכלי-חברתי ולגבש הצעות והמלצות למדיניות חדשה. הפרופסור חיים בן-שחר עמד בראש הצוות, שעמו נמנית. הצוות כלל את הפרופסורים אלחנן הלפמן, מנואל טרכטנברג,

אפרים צדקה, דני צידון, יוסי שביט, וחייה שטייר. את מסקנותינו הצגנו בישיבת ממשלה מיוחדת שהתקיימה במאי, 2000. העובדות והמסקנות שיוצגו בהמשך באות מעבודותי ומעבודת הצוות.

מגמת אי-השוויון בהכנסות ברוטו

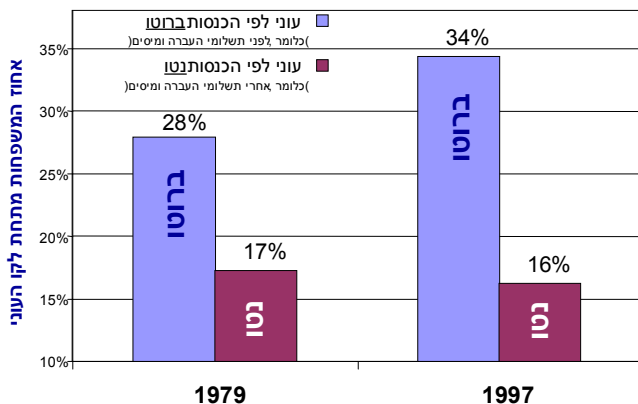
כדי להבין היכן אנו נמצאים היום ומה צפוי לנו בעתיד, נתחיל עם דוגמא מן העבר. הספר (בהא הידיעה) ביסודות הכלכלה שעליו חונכו דורות רבים של כלכלנים בכל רחבי העולם נכתב על ידי חתן פרס נובל, הפרופסור פול סמואלסון. במהדורות הספר שנכתבו עד שנות השבעים, סמואלסון הציג את ישראל כדוגמא למדינה המאופיינת על ידי אי-שוויון בהכנסות שהינו בין הנמוכים בעולם המערבי. זה היה אז. ומה היום?

מאז 1972, נמצא אי-השוויון בהכנסות ברוטו (כלומר, לפני מסים ותשלומי העברה) של ישראל במגמת עליה. מדד הגייני, אחד המדדים המקובלים ביותר למדידת אי-שוויון, גדל ב-25% בשנים 1972-1998. בהינתן מידת השוויוניות הישראלית בשנות החמישים והששים, אין גידול זה מצביע בהכרח על תופעה בעיתית, משום שיתכן ובסך הכל, עלינו לרמות אי-השוויון המערביות. אך מבט אל נתוני המוסד לביטוח לאומי יבהיר מהר מאוד שלא רק הגענו לרמות אי-שוויון מערביות, כבר עברנו את מרבית המדינות האחרות ואנו בדרכנו לפסגת אי-השוויון בעולם המתועש. אם אין די בכך, מגמת הגידול הרב-עשורית (שימו לב שלא מדובר בשנים בודדות אלא במגמה הנמדדת בעשורים) נראית כחרוטה באבן ואינה מראה כל סימן של שינוי כיוון.

מהנתיב הרב-עשורי של אי-השוויון לא הסיטו אותנו שנים של התרחבות מוניטרית ופיסקלית מסיבית (אשר הניבו תקופות של אינפלציה תלת-ספרתית) ולא שנים של צמצום מוניטרי ופיסקלי כואבים, לא מלחמת לבנון או האינטיפאדות, או מצבים בטחוניים חמורים אחרים, לא עליה אדירה שהגדילה את אוכלוסית המדינה בחמישית תוך שנים ספורות, ולא אף גורם אחר. אי-השוויון בהכנסות ברוטו הולך וגדל בהתמדה מזה קרוב לשלושה עשורים ברציפות – והכל נעשה מאחורי הקלעים, כי עיקר תשומת הלב הציבורית בארץ התרכזת תמיד במדד אחר: אי-השוויון בהכנסות נטו.

בזמן שאי-השוויון בהכנסות ברוטו משקף את הפערים בעם לפני התערבותה של המדינה באמצעות מערכת המס ותשלומי ההעברה, אי-השוויון בהכנסות נטו משקף את התוצאה לאחר מכן. הציבור הישראלי וקובעי המדיניות שלו מתרכזים בעיקר בשאלה: האם אנו מעבירים מספיק מבעלי האמצעים למיעוטי האמצעים כדי להקטין את מימדי אי-השוויון?

אחוז מכלל המשפחות באוכלוסיה החיות מתחת לקו העוני

מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי

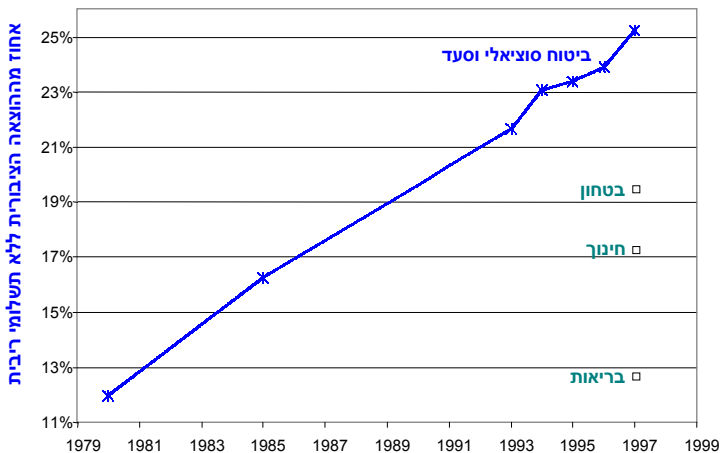
בין 1979 ל-1997, למשל, גדל אחוז המשפחות שחיו מתחת לקו העוני מ-28% ל-34%, על פי הכנסות ברוטו. אך על פי הכנסות נטו, אחוז המשפחות שחיו מתחת לקו העוני היה 17% ב-1979 ו-16% ב-1997. האם צריכים להעביר יותר לנזקקים, או האם אנו מעבירים יותר מדי וכתוצאה מכך, נצטרך להעלות את המסים אשר יפגעו בצמיחה של המשק? מה בעצם צריכה להיות גודלה של רשת הבטחון החברתית הנפרסת על ידי המדינה? זו שאלה חשובה מאוד ואין להמעיט בנחיצותה של רשת הבטחון החברתית. רשת רחבה וחזקה הינה אחד המאפיינים של חברה נאורה הדואגת לחלשים שבתוכה.

יחד עם זאת, ועל אף חשיבותה של רשת הבטחון החברתית, הדיון המרכזי שאנו צריכים לנהל הינו שונה בתכלית. הדגש חייב לעבור לטיפול יסודי בשורש הבעיה במקום בתוצאותיה בלבד. הרי על אף כל הסכומים שהועברו לנזקקים, מימדי העוני ואי-השוויון בהכנסות ברוטו הולכים ותופחים כאילו לא עשינו דבר. ככל שהעוני בברוטו גדל והעוני בנטו נשאר נמוך יותר ויחסית ללא שינוי – מתפתחות במדינת ישראל שתי תופעות מאוד בעייתיות.

מגמת הנטל

ראשית, מתעצם הנטל החברתי בצורה מתמדת. בעבר, רק כרבע מהמשפחות נזקקו לסיוע כדי לשמור את אפס מעל לקו העוני בזמן שהיום כבר יותר משליש נזקקים לסיוע. אין זה מתכון לשקט חברתי כאשר אחוז הולך וגדל של האוכלוסיה נזקק לסיוע מהחלק השני של האוכלוסיה. סממני התסיסה החברתית הולכים ומתרבים ומקבלים ביטויים פוליטיים אשר יהיה קשה מאוד להתעלם מתוצאותיהם בעתיד. שנית, הפער הגדל במהלך העשורים האחרונים בין אי-השוויון הבסיסי בחברה – המיוצג על ידי רמת אי-השוויון בהכנסות ברוטו – לבין אי-השוויון בהכנסות נטו משקף נטל כלכלי גדל כתוצאה מהצורך לממן את הפער בין שתי רמות אי-השוויון. ב-1980, הוצאות הבטחון השתוו פחות או יותר לכלל הסכומים שהוציאה המדינה על חינוך, בריאות, ביטוח סוציאלי וסעד. כעבור שני עשורים, ירד הבטחון באופן משמעותי ושחרר כספים לכיוון התחומים החברתיים.

ההוצאה על ביטוח סוציאלי וסעד כאחוז מההוצאה הציבורית, 1980-1997

מקור: עיבוד נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

ההוצאות הציבוריות על בריאות, חינוך וסעד

ההוצאה שגדלה הכי מהר היתה ההוצאה על ביטוח סוציאלי וסעד. זו ההוצאה אשר איפשרה את הקטנת מימדי אי השוויון בהכנסות נטו על אף העליה המתמדת באי-השוויון בהכנסות ברוטו. ב-1980, החלק של ההוצאה הציבורית שהופנה לביטוח סוציאלי וסעד היה דומה להוצאה הציבורית על חינוך, כ-12% מסך ההוצאה הציבורית. ב-1997, היוו הביטוח הסוציאלי והסעד יותר מ-25% מסך ההוצאות הציבוריות: יותר מ-17% שהופנו לחינוך, ואפילו יותר מהסכום שהופנה לביטחון. מגמת העליה הינה לינארית והיא אינה משקפת כל סימני האטה, שלא לדבר על סימני עצירה ואף ירידה.

מדובר בנטל כלכלי שמימדיו מאיימים על

המסגרת התקציבית כולה. לשם השוואה, בארגון המדינות המתועשות (ה-OECD), מסתכמות ההוצאות הציבוריות בכשליש מסך התוצר בזמן שבישראל כבר היום כמחצית מהתוצר מופנה להוצאות הציבוריות. למה זה חשוב? כי כל שקל שמוצא על אדם אחד בא מכיסו של אדם אחר – כמס – ומקטין את התמריצים לעבוד ולייצר. זו הסיבה שמדינות ה-OECD הולכות ומקטינות את חלקו של תקציבם מתוך תוצרתם בשנים האחרונות.

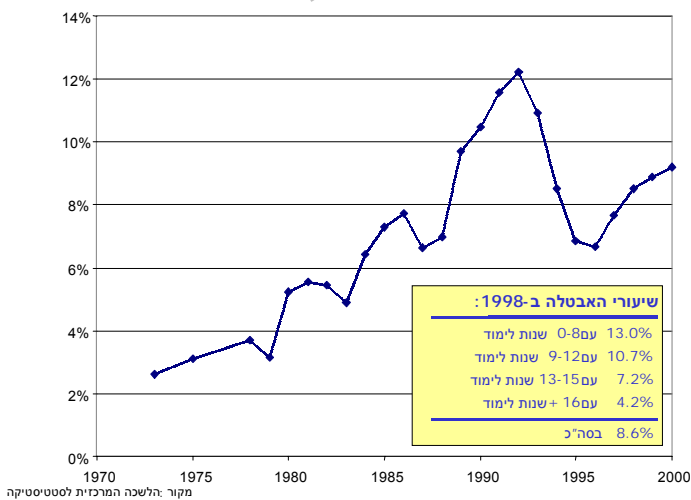
אם עד היום שחרור הכספים מהבטחון לתחומים החברתיים איפשר הימנעות מגידול בסך ההוצאות הציבוריות בארץ, הרי כיום הגיעה המדינה למצב חדש ובעייתי. גם אם לא נשאף להקטין בעתיד את מימדי

אי-השוויון והעוני בהכנסות נטו, עצם הגידול המתמשך במימדי אי-השוויון והעוני בהכנסות ברוטו יחייב גידול בסך ההוצאות הציבוריות בארץ.

מגמת האבטלה

תחום בעייתי נוסף הינו האבטלה הגואה. גם כאן, לא מדובר בתופעה שמקורה בממשלה זו או אחרת אלא בתהליך המתמשך בעקביות מאז 1973. באותה שנה, 2.6% מכת העבודה היה מובטל. שיעור האבטלה גדל בהתמדה לאורך תוואי רב-עשורי מ-1973 (להוציא את בועת האבטלה הקשורה לעליה ממדינות חבר העמים אשר תפחה בתחילת שנות התשעים ונמוגה כעבור מספר שנים). מאמצע שנות התשעים, חזרה המדינה אל תוואי האבטלה ארוך הטווח העולה כאילו דבר לא קרה – ומגמת האבטלה בתקופה האחרונה הגיעה כבר לכ-9% בשנה.

שיעורי האבטלה, 1973-2000

מה עומד מאחורי הגידול המתמיד באי-השוויון (בהכנסות ברוטו) ובאבטלה מזה שלושה עשורים ברציפות? ישנן סיבות רבות התורמות לתופעות, אך העיקרית הינה תהליך הקידמה הטכנולוגית. זהו הקטר הקובע את יכולת הייצור של המדינה – וזו קובעת את רמת החיים הכללית שלנו. תהליך הגלובליזציה מגביר עוד יותר את תהליך הקידמה הטכנולוגית.

אך לצד היתרונות הרבים של הקידמה שלנו אל המעטפת הטכנולוגית העולמית, נוצרות גם משוכות. ככל שהמשק מאמץ טכנולוגיות חדשות, גדל

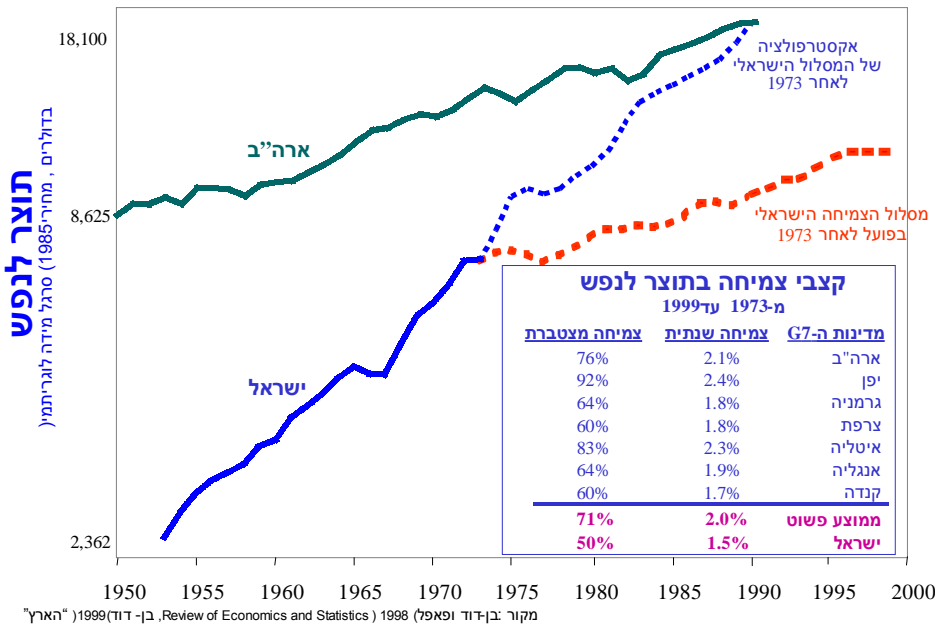
בו הביקוש לידיים משכילות ומיומנות – מה שמגביר את ההכנסה ואת התעסוקה של בעלי השכלה. מצד שני, חלה ירידה יחסית בביקוש לידיים לא-מיומנות. היקף התעסוקה וכן רמות השכר של אלה נפגעים בהתאם. כאן נמצא שורש הגידול המתמיד באבטלה ובאי-השוויון בהכנסות ברוטו. ראיה אחת לכך ניתן לקבל בפילוח פשוט של נתוני האבטלה ב-1998. ככל שרמת ההשכלה נמוכה יותר, שיעורי האבטלה גבוהים יותר – ולמי שאין עבודה, קשה מאוד להישאר מעל לקו העוני ללא סיוע ציבורי. אם אין די בכך שתהליך הקידמה הטכנולוגית מקטין את הביקוש היחסי לידיים בעלות כישורים נמוכים, באה המדינה ומגדילה את ההיצע של עובדים אלה על ידי יבוא של מאות אלפי עובדים זרים. התוצאה היא הגברת מגמות הגידול באבטלה ובאי-שוויון.

מגמת הצמיחה

חוסר היכולת של המדינה להתמודד כראוי בתהליך הקידמה מתבטא גם בסוגיה מרכזית שלישית שמולה ניצבת ישראל בתחום הכלכלי-חברתי: בעית הצמיחה. תוצר מקומי של מדינה משקף את מלוא היקף הייצור שלה – מה שקובע (בערך) את סך ההכנסות של תושביה. בתקשורת, הביטוי "צמיחה" מתייחס לרוב לשינויים בתוצר המקומי. אין בכך פגם, אך זהו אינו המדד הרלוונטי לקביעת שינויים ברמת החיים. ככל שישנם יותר אנשים, התוצר גדל. לכן התוצר בהודו גדול מהתוצר בישראל. אך אין זה אומר שרמת החיים בהודו, הנמדדת על ידי התוצר לנפש, הינה גבוהה מרמת החיים בישראל. כמו כן, ככל

מסלולי הצמיחה של ישראל וארה"ב

תוצר לנפש, 1950-1999

שהאוכלוסייה מתרבה בקצב מהיר יותר, קצב צמיחת התוצר גדל אף הוא מפני שישנן יותר ידיים עובדות. מכאן, צמיחה מהירה בתוצר אינה מצביעה בהכרח על צמיחה בחלקו הממוצע של כל תושב. לכן, מקובל למדוד את השינוי ברמת חיים לא על ידי שינויים בתוצר המצרפי אלא על ידי צמיחה בתוצר לנפש.

השינויים בתוצר לנפש הישראלי במהלך העשורים הראשונים היו מרשימים ביותר על פי כל קנה מידה. קצב הצמיחה השנתי היה 5.2% בממוצע במהלך שנות החמישים, ו-5.3% במהלך שנות הששים. בכלל, מסלול הצמיחה הישראלי היה תלול למדי

עד 1973 (שיפוע המסלול משקף את קצב הצמיחה: ככל שהוא תלול יותר, משמע שהשינויים השנתיים בתוצר לנפש הינם גדולים יותר). אילו היינו ממשיכים לצמוח לאורך אותו מסלול שאפיין את המדינה מתחילת שנות החמישים, היינו מגיעים לרמת חיים אמריקאית כבר בתחילת שנות התשעים. זה לא קרה.

ב-1973 חלה תפנית לרעה בתהליך הצמיחה הישראלי שממנה לא הצלחנו להשתחרר זה קרוב ל-30 שנה. כל תקופות המדיניות השונות, האירועים הטכונים, והשינויים הדמוגרפים שהוזכרו לעיל לא הותירו את אותותיהם לאורך זמן על תוואי הצמיחה של מדינת ישראל. היו תנודות רבות סביב מסלול הצמיחה, אך תוואי הצמיחה של התוצר לנפש לא הושפע לאורך זמן. יציבותו של התוואי משתקפת בשיעורי הצמיחה הממוצעים של שנות השמונים (1.6% לשנה) ושל שנות התשעים (1.5% לשנה) אשר היו כמעט זהים על אף התהפוכות הרבות והשונות שעברה המדינה בעשורים אלה.

מזה קרוב לשלושה עשורים ברציפות, מדינת ישראל בכללותה – אם כי לא בכל מגזר ומגזר – אינה מצליחה לעמוד בקצב הקידמה של המעטפת הטכנולוגית ברחבי העולם. אי-יכולתנו כמדינה לקלוט וליישם את מלוא הפוטנציאל של הקידמה הטכנולוגית פוגעת לא רק ברמת החיים הכללית שלנו, אלא גם ביכולתנו לסייע לנזקקים שבקרבנו. אם פעם הצלחנו לצמצם בעקביות את פערי ההכנסות בינינו לבין קבוצת המדינות המובילות (מדינות ה-G7), הרי מאז 1973 אנו רק נסוגים לאחור. במדינות ה-G7, שהיו עשירות מאיתנו ב-1973, גדלה ההכנסה של האזרח הממוצע ב-71% בשנים 1973-1999, לעומת גידול של 50% בלבד בהכנסת האזרח הישראלי.

כמו תוואי אי-השוויון בהכנסות ברוטו ותוואי האבטלה, גם תוואי הצמיחה נראה כאילו חרוט באבן וחסין בפני כל סוג של מדיניות שנוסתה בארץ. בהינתן כבדת הדרך שכבר עשינו במהלך העשורים האחרונים

אל תוך הבור הכלכלי-חברתי שנפער כאן, ההשלכות לעתידנו אינן מרנינות במיוחד. האם זו המדינה שעליה חלם דור המייסדים?

רעיונות לפתרון

שינוי התוואים שעליהם אנו נמצאים מחייב הבחנה בין טיפול בסימפטומים לבין טיפול כירורגי בשורש הבעיות. בשוקי העבודה המודרניים של המערב, העובד הממוצע מחליף מקומות עבודה מספר פעמים בכל עשור. זה מחייב שהוא יצויד בארגז כלים המקנה לו ידע בסיסי לא מבוטל בתחומי לימוד יסודיים. ככל שתכולת ארגז הכלים האישי תהיה משובחת יותר, כך גם תגבר יכולת ההתמודדות הכלכלית של בעל הארגז. מדינה אשר תבורך בארגזים משובחים רבים תוכח שהיא נדרשת לפחות הבטחות הכנסה מחד, ומיכולת כוללת רבה יותר של קליטה, יישום, ואף פיתוח של טכנולוגיות חדשות מאידך – מה שיגביר את פוטנציאל הייצור של המשק ויגביר את קצב צמיחתו.

לא מדובר בחלומות באספמיה הדורשים תקציבים נוספים אלא בשינוי הדגשים בלבד. לדוגמא, בתקופת הצמיחה הגבוהה ואי-השוויון הנמוך שאפיינה את ישראל בשנים 64-1963, רמת הידע במתמטיקה (אחד התחומים החשובים ביותר בארגז הכלים) שהפגינו ילדי כיתה ח' היתה גבוהה יותר מהרמה שהופגנה על ידי ילדי כיתה ח' בכל שאר המדינות המתועשות שנבחנו. זה היה אז.

ב-1999, ילדי כיתות ח' מישראל דורגו מתחת לילדים מכל המדינות המתועשות במבחני המטמטיקה והמדע. הם דורגו אפילו מתחת לילדי תאילנד ורומניה, מדינות שמהם אנו מייבאים היום כח עבודה זול וחסר השכלה. יום אחד, ילדים אלה יהפכו לעובדים שיתחרו איש עם רעהו במשקים המקומיים והבינלאומיים. אם הצמיחה היום נמוכה, אז ההכנה שאנו מעניקים לילדינו להתמודדות על חייהם אינה מבשרת שיפור בעתיד הנראה לעין.

אם אין די בכך שהרמה הממוצעת בישראל נמוכה מאוד, המסמר שבתוצאות מבחני 1999 הינו בפערי הציונים. פערי הציונים בין ילדי ישראל היו גבוהים יותר מאשר פערי הציונים בתוך 34 מבין 38 מהמדינות האחרות שנבחנו – מה שמלמד על הפערים העצומים ביכולת ההתמודדות שאנו מעניקים לילדינו. הפערים ברמת ההשכלה של ארגזי הכלים יתבטאו בעוד מספר שנים בפערים בהכנסות ברוטו.

הבעיה אינה כספית אלא בהדגשי החינוך של המערכת. ישראל מוציאה יותר כסף לתלמיד ממרבית המדינות שעמם התחרו ילדינו בחוסר הצלחה. מדינה הרוצה להגביר את פוטנציאל הייצור העתידי שלה חייבת לשפר באופן ניכר את רמת הלימוד בתחומי היסוד. מדינה המעוניינת בהקטנת פערים כלכליים חייבת להביא לשוויון הזדמנויות. זה מתחיל בהקניית חינוך שוויוני בתחומי הלימוד הבסיסיים. אמנם כל קבוצה בישראל רוצה מערכת חינוך ייחודית שתשקף את השקפת עולמה, אך בוגרי כל מערכות החינוך יהיו חייבים בסופו של דבר להתמודד בשוק כלכלי אחד הדורש ארגז כלים זהה מכולם. לכן, גם בזמן שלא מדובר באיחוד כל מערכות החינוך, בהחלט חייבים לדרוש שכל מערכות החינוך יספקו רמת חינוך זהה בכל תחומי הליבה מהגן ועד י"ב, בכל ישוב ובכל שכונה בארץ. אין לאף אחד הרשות למנוע מאף ילד את הזכות לכניסה שוויונית לשוק העבודה.

תחום נוסף הפוגע באופן ישיר בצמיחה ובחלוקת ההכנסות הינו תשתית התחבורה. רמת הצפיפות על כבישי ישראל הינה הגבוהה ביותר בעולם המערבי: 50% יותר צפיפות מהמדינה במקום השני, ופי שלוש

מהצפיפות הממוצעת במערב. יתר על כן, הצפיפות על כבישי ישראל גוברת בקצב מהיר מאוד. רמת הצפיפות הכפילה עצמה רק במהלך העשור וחצי האחרונים.

צווארי הבקבוק התחבורתיים מכבידים מאוד על הזרימה החופשית של התשומות ליצור. הגודש הרב על הכבישים, והיעדר חלופות מסילתיות רציניות, מגבירים את עלויות היצור ופוגעים באופן משמעותי בקצב הצמיחה של המשק. אך נזקי הצפיפות אינם מסתכמים רק בפגיעה בצמיחה. צווארי הבקבוק התחבורתיים תורמים רבות גם להגברת הקוטביות בין קבוצות אוכלוסיה שונות – והשסע החברתי העובר דרך הפערים הכלכליים רק הולך ומחריף.

על אף מימדיה הקטנים של מדינת ישראל, ישנם ישובים חיים בתנאים של העולם השלישי בצד ישובים ושכונות מן העולם הראשון. מדובר במדינה אשר כמעט כל אוכלוסיתה נמצאת בטווח של חצי שעה לכל היותר מאחד המרכזים העירוניים הגדולים – אילו היו לנו רכבות מהירות שהיו מקשרות בין הפריפריות והערים הגדולות. אם היינו משלבים את השיפור המשמעותי הדרוש ברמות החינוך בפריפריות עם הגברת הנגישות של אותם ישובים למרכזים על ידי רכבות מהירות, היינו מאפשרים פיזור טבעי של האוכלוסיה ושל העסקים על ידי סילוק שניים מהבלמים העיקריים לאינטגרציה חברתית במדינה.

לדוגמא, משפחה משכילה המתגוררת בדוור צפוף ויקר במרכז עיר גדולה לא תחשוש ממעבר לפריפריה שיעניק לה שיפור באיכות חיים בעלות דוור נמוכה יותר, מבלי שתצטרך לשלם את המחיר הקיים היום של חינוך ירוד ושל זמן נסיעה ממושך למקום העבודה – דבר שיוקל עוד יותר כאשר חברות יעדיפו להתמקם בפריפריה מאותן סיבות.

מעבר משפחות וחברות מרצונן החופשי מהערים לפריפריה יבלום ואף יקטין באופן טבעי את הניכור של תושבי אותם ישובים – עם כל המשמעות הנובעות מהקטנת הניכור. כמו כן, מעבר כזה גם יסייע להקטנת הפערים הגדולים במחירי הנדל"ן, מה שיקטין את הפערים הגדולים בהונם של המשפחות בפריפריה ובמרכז.

אם הנזקים הנובעים מהמצב בתשתית התחבורה כה גבוהים, מה עושה ישראל כדי לשפר את המצב? במהלך שנות התשעים, אחוז התוצר הישראלי שהופנה להשקעות בתשתית היה כמחצית מאחוז התוצר הממוצע של מדינות המערב שהופנה למטרות אלה. במילים אחרות, בזמן שכבר ב-1990 נוצר פיגור בהשקעות בתשתית התחבורה של 46 מיליארד ש"ח (על פי בנק ישראל), השקעות החסר השנתיות במהלך שנות התשעים הגדילו את פער ההשקעות במיליארדים נוספים בכל שנה.

ההשוואה הבאה תוכל להמחיש את מידת ההיגיון מאחורי מדיניות התשתיות התחבורתיות של מדינת ישראל. אם לוקח לכל אדם בישראל כ-15 דקות במוצע להגיע למקום עבודתו, אך הגודש על הכבישים מעכב אותו ב-15 דקות נוספות, מהו האובדן לתוצר המדינה? הניחו כי רק דקה אחת מבין ה-15 הנוספות באה על חשבון העבודה והשאר על חשבון זמן הפנאי. הערך של אובדן דקה אחת בלבד ביום בכל כיוון (מהבית לעבודה, ואח"כ חזרה הביתה), כאשר סוכמים את הדקה האבודה עבור כל העובדים במשק, מסתכם ב-1.2 מיליארד שקל בכל שנה – וזה אינו כולל את ערך אובדן הזמן של משאיות, אוטובוסים, מוניות, וכלי רכב מסחריים אחרים. לשם השוואה, על רכבות ומסילות הושקעו רק 3 מיליארד ש"ח במהלך כל שנות התשעים יחדיו.

לאן מועדות פנינו בתחום התחבורה? רמת הצפיפות הנוכחית הושגה בזמן שבישראל יש רק מחצית מספר כלי הרכב לנפש מאשר במדינות המתועשות. ככל שרמת ההכנסה בישראל תתקרב לרמת ההכנסה

הקיימת כיום במדינות אלה, צפוי צי הרכב שלנו להכפיל את עצמו. הוסיפו לעובדה זו את העובדה שהצפיפות בארץ עולה בקצב שבו רמת הצפיפות הכפילה עצמה במשך 15 שנה בלבד, וכן את העובדה שעל אף כל זאת, השקענו רק כמחצית ממה שהשקיעו מדינות שכבר עתירות בתשתיות תחבורתיות (כלומר, הן לא צריכות לבנות את כל המערכות אלא רק לשמר את הקיים) – וההשלכות לגבי אי-השוויון והצמיחה העתידיים של מדינת ישראל הינן די ברורות.

סיכום

רמת הצמיחה הירודה ומימדי אי-השוויון הגדולים וגדלים לא צצו במקרה – והם לא יעלמו מעצמם. השחיקה החריפה ברמת הלימוד בתחומים הבסיסיים מאז שנות הששים והפערים העצומים ברמות החינוך הבסיסי שניתן לילדינו אינם בגדר קוריוז בלבד. הצפיפות על הכבישים אינה רק תופעה מעצבת. היא פוגעת באופן ישיר בחלוקת המשאבים במשק, מה שמונע מיצוי פוטנציאל הצמיחה של המדינה ומנציח ומעמיק לדורות את הפערים בין תושבי הפריפריה לתושבי הערים הגדולות.

במדינה אשר כמחצית מהתוצר מוצא על הוצאות ציבוריות – לעומת רק שליש בלבד במדינות המתועשות – הבעיה אינה כספית, אלא של סדר עדיפויות. ההוצאה על חינוך בארץ גדולה יותר מהוצאות החינוך במרבית מדינות העולם, ולמרות זאת התוצאות הינן כפי שהן. במדינה בה ניתנים יותר ממיליארד שקל לשלושת העשירונים העליונים בתור קצבאות ילדים, במדינה שמסבסדת את הלימודים האקדמיים של אותם עשירונים, במדינה שמסבסדת אוכלוסיות שלמות עד כדי כך שרק 20% מהאנשים בגיל העבודה בוחרים בכלל להשתתף בכח העבודה, במדינה כזאת אין בעיה של חוסר תקציב אלה בעיה חמורה של אובדן הדרך.

לא כך אמור היה להתגשם החלום הציוני. עדיין לא מאוחר מדי לשנות כיוון, אך אנו בהחלט נמצאים על תוואים המובילים במהירות לנקודת האל-חזור אשר תחרוץ את גורלה של מדינת ישראל. הגיעה העת למנהיגים אמיתיים עם התמהיל הנדיר של ראייה מערכתית, מעוף, יושר (integrity) ותחושת שליחות שתאפשר להם לעשות את הדברים הנכונים על אף הביקורת האישית שוודאי יחטפו בתהליך הגמילה הלאומי.

אך אין די במנהיגים אמיצים מזן אחר. דרוש גם שאנו, הציבור הרחב, נתחיל להבחין בין משככי כאבים הנמכרים לנו כתרופות פלא לבין טיפולי שורש שיבריאו את המשק והחברה. רק התעשתות לאומית תאפשר את הגמילה הרבתית הדרושה כדי שניתן יהיה להפנות את המשאבים המוגבלים שלנו להיכן שהם דרושים באמת. אנו חייבים למצוא בתוכנו את האכפתיות שאפיינה את דור המייסדים כדי לדרוש מהמנהיגות להחליף את ספר המתכונים – ואם יש צורך, אז להתנדב לתורנות מטבח בעצמנו.